

KÉP ÉS KULTUSZ MAGYARFALU VALLÁSÁBAN IKONOGRÁFIAI JEGYZETEK

A kultúrák tárgyi világában a mindennapos használatú tárgyak mellett több önálló funkcióval rendelkező reprezentációs tárgy-együttest találunk. Az egymástól eltérő, de egymást kiegészítő szimbolikus tárgyak közt jelentős a szakrális vagy vallásos tárgyak szerepe, ezen belül különösen is a szentképeké.¹

A katolikus katekizmus szerint a szimbólumok az emberi világ jelei. A fontosságukat az ember kettős, testi és szellemi természete adja; eszerint a lelki valóságokat az ember anyagi jelekkel fejezi ki és fogja fel.² Minthogy az Újszövetség a pogány isteneket ábrázoló bálványok tiszteletét tiltja, a római katolikus egyház a második isteni személy, Jézus Krisztus megtestesülésének misztériumából következően él az ábrázolás lehetőségével.³ A keresztény ikonográfia a szóban közvetített szentírási üzenetet képben írja át. A teológiában a kép jelentése: képmás, személyek, tárgyak, elvont fogalmak síkban vagy térben történő megjelenítése, vallási értelemben a transzcendens világ ábrázolása.⁴ A katolikus katekizmus a képtiszteletet, mint vallásos cselekedetet határozza meg, mint „Jézus Krisztus, az angyalok és a szentek ábrázolásainak kegyelemközvetítő hatását elismerő és befogadó magatartás”-t.⁵ A képtisztelet körüli vitákra az egyház a II. niceai zsinaton (787.) válaszolt. A ma is érvényes álláspontja szerint különbséget tesz az Istennek kijáró „imádás”, és a vallásos témájú képeket illető „tisztelet” között.⁶

A *Kép és kultusz* című monográfia szerzője, Hans Belting szerint „azért jönnek létre képek, mert az emberek bennük 'képet akarnak alkotni' arról, amit reprezentálnak (...) gondoskodtak azok fizikai jelenlétéről, hogy fogadalmaikat vagy hálájukat látható partnerhez intézhessék”.⁷ Hasonlóképpen érvel David Morgan is. A *Visual Piety* című munkájában azt hangsúlyozza, hogy a szentképekhez való fordulás vallásos, nem pedig esztétikai vagy művészeti élményt nyújt.⁸

Az olvasásban járatlan egyének – ill. az olvasáskultúra nélküli társadalmak – számára az ábra, a tárgy, az ábrázolt attribútum tett felismerhetővé egy-egy dogmát, tanítást vagy egy-egy szent alakját. A kép később jelképe, vagy a vele való kontaktus révén a letéteményese annak, amit képvisel.⁹ A vallásos képek (akárcsak a ponyvail-

¹ Tanulmányom a készülő doktori disszertációm egyik fejezetének rövidített változata. A Magyarfalú vallásával kapcsolatos kutatást a 68325 számú OTKA-pályázat támogatta.

² KEK 2002. 323. Vö.: Gurevics 1974. 57.

³ KEK 2002. 326.

⁴ Bóna 2001. 521.

⁵ KEK 2002. 323.

⁶ Entz 2001. 533.; Várnagy 1995. 325.

⁷ Belting 2000. 42. Hasonlót állít Max Dvořák is, aki szerint: „a művészet... elsősorban az embereket uraló eszmék kifejeződésének története”. Idézi Verebélyi 2002. 84.

⁸ Ld.: Morgan 1998. 33. 157.

⁹ Ld. Tüskés–Knapp 1993. 143.; Lengyel 2006. 211.; Gurevics 1974. 62.

lusztrációk) a maguk eszközeivel a doktrinális tanítást közvetítik, ám a befogadásuk és az értelmezésük szubjektív tényezők és egyéni hitek függvényében változó.

KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A magyar ikonográfiakutatásban kevés a paraszti kultúra vallásos ábrázolásait feltáró vizsgálatok száma. A téma kutatástörténetét Pócs Éva foglalta össze legutóbb, a gyimesi házbelsőt vizsgáló tanulmányában.¹⁰ A vallásos tárgyak kutatása kapcsán a magyar néprajzban Barna Gábor, Csilléry Klára, S. Lackovits Emőke és Varga Zsuzsa nevét kell kiemelni. Az idevonatkozó kutatások kiderítették, hogy a magyarországi parasztházakban a 18. századtól mutathatók ki szentképek.¹¹ Az olajnyomatok az 1860-as években, leginkább Bécsből kezdtek el terjedni.¹² A magyar vallásos tárgyú ábrázolások népies rétege nem mutat közvetlen megfelelést magával a néphittel, vagy a szokásokkal. A népi használatban jellegzetes vallásos tárgyféleség egyházi használatból vagy liturgiai funkcióból származik.¹³ A különböző jellegű ájtatossági képek, didaktikus célú bibliai jelenetek vagy patrónus-szentek között bizonyos hierarchia uralkodik, amelyen belül a búcsúkon szerzett kegyképeknek, kegyképmásolatoknak meghatározó szerepük volt.¹⁴ Az etnográfiai kutatások kimutatták, hogy egy-egy faluban általános gyakorlat volt bizonyos képtípusok birtoklása. Ezek – eredeti szakrális szimbolikájuk mellett – nem csak a vallásosság, hanem a vagyonosság tükrözői is voltak.¹⁵

A művészettörténész Réau szerint a középkori ikonográfusok körében ugyanolyan érdeklődés mutatkozott a népi babonák, a pogányság továbbélése iránt, mint az egyház által hivatalosan hirdetett hitigazságok iránt. Számukra az apokrif legendák a kanonikus szövegekkel egyenértékűek voltak.¹⁶ Úgy tűnik, hogy ebben a kérdésben az ikonográfus és a hívő hasonló világgéppel rendelkezett. A szerző azt is kimutatta, hogy az ikonográfia nemcsak tükrözi a hiedelmeket, hanem gyakran maga teremti őket azáltal, hogy a benne ábrázolt motívumok önálló, kultúránként változó értelmezést nyernek.¹⁷

A képek funkciójára vonatkozó egyházi koncepcióról, központi előírásokról az egyházi publicisztika, valamint a templomokban fölkinált modellek révén tájékozódhattam.¹⁸

¹⁰ Pócs 2007. 382–384.; Dávid 1989. 76–81.

¹¹ K. Csilléry 1991. 34.; Ld. S. Lackovits 1991. 44.

¹² Varga 1981. 64–65.; S. Lackovits 1991. 44.

¹³ Ld. Varga 1974. 454.

¹⁴ Varga 1974. 455.; 1980. 116–117.

¹⁵ K. Csilléry 1991. 34.; S. Lackovits 1991. 47.; Szőke 2006. 147.; Verebélyi 1993a. 72.

¹⁶ Réau 1986. 273.

¹⁷ Réau 1986. 284.

¹⁸ A templomban elhelyezett képek formai és tartalmi paramétereire vonatkozó egyházi előírásokat Várnagy Antal a következőkben összegzi: az ábrázolások ne legyenek nagy számban; ne vonják el a hívek figyelmét a szent cselekménytől; egynél több ábrázolás ugyanott ne legyen; ne a pompára, hanem a nemes egyszerűsége törekedjen; minden a hívők műveltségét és a szent hely méltóságát szolgálja. Várnagy 1995. 326.

A moldvai magyar ajkú katolikusok ikonográfiájáról kevés ismeretünk van. Pozsony Ferenc *Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai* című tanulmányában¹⁹ egy külsőrekecsényi család otthonában fellelhető szakrális tárgyakat összegezte, utalva a település útmenti kisemlékeire és a központban fekvő templomára is. A vizsgált családi házban 1991-ben összesen négyszázharminchárom tárgyat számolt össze, ebből százhárom vallásos témájú vagy vallásos jellegű volt. A különböző anyagból készült és más-más vallási témát ábrázoló tárgyak és képek a lakás különböző terein kaptak elhelyezést. A tárgyak beszerzési módja változó: az örökölt és a helyben vásárolt, ill. a saját előállítású tárgyak mellett a legtöbb objektum külföldről származik. Megjegyzni, hogy a család szakrális környezete nem különbözik az átlag rekecsényi családokétól. Az 1970-es években virágkorukat élték a faluban a szakrális tárgyakkal túldíszített lakásbelsők, ez azonban – mint írja – nem idézett elő interiorizált vallásosságot, sokkal inkább díszítő funkciót töltött be. A lakásdekorációban a szomszédos ortodox gyakorlattól élesen elütő sajátosságok Pozsony szerint a csángók identitását fejezi ki.²⁰

SZENTKÉPEK MAGYARFALUBAN

Magyarfalu helyi vallásosságában a szentképek önálló vizsgálatát több tényező is indokolja: 1. a képekben gazdag katolikus hagyomány; 2. a szóbeliségben funkcionáló kultúra és a generációs analfabetizmus; 3. a szentelmények (általános) meghatározó szerepe; 4. a népi vallásosság sajátos, itt is tapasztalható adottsága, amit a szakirodalom érzelmi, szubjektív alapú, összefüggésekre összpontosító, artistikus képezekben gondolkodó jellemzőkkel ír le, stb.²¹

A képek elemzése során esztétikai és művészeti tartalmakról csak érintőlegesen szólok. Célom elsősorban az ember és a kép viszonyának, valamint az ikonok szociokulturális hátterének a szakrális kommunikációban, a vallásos ismeretek megszerzésében betöltött szerepének a feltárása.

A kép fogalmát a vallási (többnyire bibliai) témájú, pap által felszentelt, az otthonokban nyilvánosan kiállított szentkép jelölésére használom, amely alkalom adtán kultusz tárgya is lehet. Ez esetben a kép több mint ábra, a Szent aktuális megjelenítését fejezi ki, így az ikon megnevezést is alkalmazhatónak vélem. Sem az olajnyomatok készítőiről, sem a festőkről, sem céljaikról nincs közvetlen információ.²² Ilyen jellegű adatokra a helyiektől sem sikerült szert tennem.

A magyarfalusi lakásdekorációban az egyházi modell (templom) egyértelműen tükröződik,²³ de az attól való elrugaszkodás úgyszintén megfigyelhető. A képek szakrális aurát, a tárgyi világból való kiemelést a felszentelésük révén nyernek. Csak szentelmennyé nyilvánítást követően kerülnek nyilvánosságra, azaz a lakások falaira. Mindez nem jelenti azt, hogy attól fogva állandó jelleggel a kultusz

¹⁹ Pozsony 1997. 174–180.

²⁰ Pozsony 1997. 179.

²¹ Bartha 1991. 188–201.

²² Ezzel a jelenséggel másutt is találkozunk. Ld. pl. S. Lackovits 1991. 45.

²³ Ld. S. Lackovits 1991. 50.

tárgyát képezik.²⁴ A különböző forrásokból beszerzett képeket felszentelő helyi plébános hagyja jóvá egy adott kép bekerülését a helyi vallási-szagrális tárgyak közé.²⁵

Szentképek az általam megtekintett otthonok minden szobájában előfordulnak. A szentképek egy-egy nagyobb egyházi ünnephez kapcsolódó szokások tárgyain is megjelennek (pl. Szilveszter napi hordozható kápolna), de néha a körmeneteken (temetés, aszály, háború) is. Jelen vannak továbbá az elektronikai tárgyakon, a vitrinek ablakain, a pénztárcákban, fényképdobozokban, fényképalbumokban, imakönyvekben, emlékkönyvekben stb. is. Egy Sárkányölő Szent Györgyöt ábrázoló kép található a faluközpontban is. A temető sírjelein ellenben sem fényképek, sem szentképek nem fordulnak elő.²⁶

A képek otthonokban történő elrendezése lényegében két mintát követ: önmagukban, vagy kompozíció-szerű formában fordulnak elő. A kompozíciók legjellemzőbb példája a szóttessel („kendezővel”) együtt megjelenő kép, amiről talán elmondható, hogy ma már az ún. „hagyományos” lakberendezési modell, s az sem kétséges, hogy a díszítő funkciója jelentősebb. Ugyancsak kompozíció-szerű megoldás a szentképek mögé helyezett szentelmények vagy a családi képekkel együtt megjelenített vallásos témájú képek. Mi több, egyre nagyobb a száma az utóbbi években terjedő különböző, szagrális és profán elemből szerkesztett képeknek is, melyek között a vallásos témájú képbe épített óra a leggyakoribb típus. A szentképek és a körük helyezett profán tárgyak elrendezésében bármiféle általános logikai elv, hierarchia vagy koncepció mesterkéltnak tűnik, hogy az esztétikai modell a helyi gyakorlatnak megfelelő kereteken belül érvényesült. A „helyi stílus” ellenben a mindenkor divatok hatása alatt állandó változásban van. A presztízstényező a szentképek esetében is hangsúlyt kap, ennek eredményeképpen kevesebb számú, ám esztétikailag értékes(ebb) vagy egyszerűen modernebb kép kerül kihelyezésre.²⁷

Terjedő divat a csupasz falfelület, amit pusztán egy-egy szóttessel vagy családi fényképpel díszítenek.

A SZENTKÉPEK BESZERZÉSE

A magyarfalusi olajnyomatok valamiképpen „kanonizált” ábrák, hiszen az egyház által jóváhagyott, vagy előállított motívumvilágból épülnek, annak keretében variálódhatnak.²⁸ Az utóbbi évekig elsősorban egyházi (vagy egyház-közel) kiadványú olajnyomatok kerültek a magyarfalusi otthonokba, amiket a helyi vagy a városi plébániákon, kegyboltokban, illetőleg búcsús helyeken szereztek be. Ezek a képek alkotják a

²⁴ Ld. Csilléry 1991. 34.

²⁵ Előfordult, hogy a pappal szembeni konfrontáció elkerülése céljából városi katolikus templomban szenteltettek fel egy képet, ami a helyi megítélés szerint ortodox ikon lett volna, következésképpen nem tartozhatott volna a vallás szimbolikái közé. Az egyház „szűrő”, azaz ellenőrző gyakorlatáról Nagy Ilona az apokrif könyvek elterjedése kapcsán tesz említést. Ld. Nagy 2001. 35.

²⁶ Néhány moldvai példát ld. D. Török 1990. 224.

²⁷ A nagyméretű szobrok vagy dombormű képek papi áldására napjainkban házszenteléskor kerül sor.

²⁸ KÉK 2002. 326.

helyi ikonográfia azon (alap)rétegét, amely szinte minden otthonban fellelhető. Napjainkban az egyházi előállítású ikonok mellett elsősorban a Szentföldről származó háromdimenziós képtípus terjed. Tapasztalataim szerint ez utóbbinak jelentősebb az esztétikai funkciója, ám a műanyagból készült képet mégsem helyezik ráma, szekrénybe zárva tárolják.

A vásárolt és örökölt képek számát az életfordulók alkalmával ajándékozott képek gyarapítják. Visszaemlékezések szerint a hagyomány (korábban) kötelezte a szülőket arra, hogy gyermekeiknek ún. Szentcsalád-képet ajándékozzanak.²⁹ Előfordul, hogy az éves kalendárium közepén lévő illusztrációt év végén kivágják, berámaazzák és kihelyezik a falra.

A közösségi ikon-repertoárok egymás mellé helyezésével a kutató egyfajta képi krédót, „képi katekizmus”-t is szerkeszthet. A képi narratívák, az ábrázolt személyek, szentek attribútumai és a színek szimbolikája kanonikus rendet követ. Az arcok, a ruhák és a színek egy földi, de „*már megdicsőült test*” vagy esemény (követendő) mintáját ábrázolják.

AZ ÁBRÁZOLÁSOK FORRÁSAI: TÉMÁK, TÖRTÉNETEK

A magyarfalusi vallásos képek tematikája elsősorban a szakrális szövegekből inspirálódott, amelyek között a bibliai (elsősorban újszövetségi) történetek és portrék a legnépszerűbbek. A több mint ezer, általam megismert kép közül a legnagyobb számban a Mária-képek fordulnak elő (124), ebből a két legnagyobb egységet a „Mária a Kisjézussal” (29), valamint a „Mária szíve”-típus (25) alkotja. A következő nagy csoportot a bibliai történetek alkotják (115), amelyek többségében mind Jézus, mind pedig Mária szerepel, de a hangsúly vélhetően a kép üzenetén (történetén) van. A legnagyobb számban a „Szentcsalád” (58)³⁰, valamint az „Utolsó vacsora” (12) képeit találjuk. Jézus alakjáról 111 képet ismertem meg. A legjellemzőbb témák a „Jézus szíve” (32), valamint a „Jó pásztor” (16). További népszerűbb témák: a „Tanító Jézus”, „Jézus a Táborhegyen”, „Via Crucis”-stációi, a „Szent sír”, valamint a „Megdicsőült Krisztus”.³¹ Jelentős az angyalokat, kiemelten az őrangyalt ábrázoló képek száma is.

A képtémák forrásai közé tartoznak az apokrif szövegek, valamint az egyházi dogmák is. Előbbire jó példa az „Alászállás a pokolra”-, vagy a „Purgatóriumban szenvedőket vigasztaló Mária”-, a „Szentháromság”-, „Sárkányölő szent György”-, „szent Mihály”-kép. Jelentős a száma a szentek legendáiból forrásozó, a szenteket és vértanúkat ábrázoló szentképeknek is (Antal, Teréz, Filoména, Kozma és Damián, Mihály, Ágnes). A rendelkezésemre álló anyag alapján úgy tűnik, hogy a Máriát ábrázoló képeknek a száma a legnagyobb.

Folytatva a képek témájának eredetét, a liturgikus szimbólumokat (bárány, kehely, szőlő, kalász, kenyér), a szentségeket (Oltáriszentség, elsőáldozás), a végső

²⁹ Hasonló gyakorlat ld. Szőke 2006. 148. 151.

³⁰ A Kárpát-medencében elterjedt olajnyomatok tematikájáról ld. S. Lackovits 1991. 44.

³¹ Barna Gábor Kunszentmártonban végzett kutatásai során kimutatta, hogy az itt felsorolt, szentimentális, idealizált tartalmú képek időben későbbiek, mint a Máriát és Jézust ábrázoló olajnyomatok. Barna 1987. 232.

dolgokat (betegek kenete, halál, ítélet) megjelenítő ábrázolásokat, végül az egyházi énekek szövegvilágával párhuzamosságba állítható képeket is meg kell említenem.³²

A szentségeket megjelenítő szentképek között elsősorban az elsőáldozás alkalmával kapott képet emelem ki, amely abból nyeri egyediségét, hogy a társadalmi változásokon ill. emberélet-fordulókon átmenő egyént a Szenttel együtt jeleníti meg szimbolikusan. Végül a nagy egyházi ünnepekkor küldött képeslapok, a saját előállítású textíliák, valamint az áhítat-irodalom illusztrációit kell megemlítenem, amiket gyakran a falon lévő rámazott szentképekre, vagy azok környezetébe helyeznek el. A képeslapok szimbolikája egyházon kívüli motívumokkal gazdagítja a vallásos tárgyú képeket, és a belőlük forrásozó narrációkat. Ebben a kép-csoportban a jelenkor apokrif³³ és profán irodalmának – korábban ritkán megjelenített – motívumai vannak túlsúlyban. Nem csak a történetek, de egy-egy kép maga is származhat több forrásból egyszerre. Ez leginkább a bibliai motívumokra épülő dogmatikai, apokrif vagy profán szimbólumokat is ötvöző képek esetén feltűnő.³⁴

A magyarfalusi ikonográfia valamennyi, egyébként is széles körben ismert újszövetségi történet-együtttest megjeleníti. Egy-egy vallásos élmény, vallásos történet elbeszélése során az elbeszélő a bibliai narráció és az otthon ill. a templom falán, a könyvben látható kép motívumvilága, jelképrendszere közötti megfeleltetésre törekszik. A képről, a prédikációból, ritkábban a könyvekből szerzett ismeretek önálló (új) történetté szerveződnek.

A képek valamelyest egységesnek mondhatók abból a szempontból, hogy az általuk megjelenített ábra és narráció egymást kiegészíti, vagyis a vallásos üzenetet együttesen jeleníti meg.

IMAGINÁCIÓ, KOMMUNIKÁCIÓ, DEVÓCIÓ, DEKORÁCIÓ

Egyházi értelmezés szerint a templomban látható képek Krisztusra irányuló, róla tanúskodó jelek. Fő céljuk az imára való serkentés.³⁵ A néprajzi szakirodalomban is elfogadott nézet, hogy a paraszti kultúrában a szentképeknek (meghatározott) rendeltetése, funkciója van. Varga Zsuzsa például úgy véli, a szentképeknek kezdettől fogva kultikus, s nem pusztán dekoratív vagy artisztikus értéke volt.³⁶ Hasonlóan vélekedik Lackovits Emőke is: „...a kép funkciója... a hitélet elmélyítését, a vallásos tanítást szolgálták... segítették az imádságot, látványuk hozzájárult a láthatatlan elképzeléséhez”.³⁷

Valerij Lepahin önálló kötetben foglalkozik az ikon egyházi, társadalmi, valamint a mindennapokban betöltött funkcióival. Az ikonológus a következő funkciókat emeli ki, hangsúlyozva azok összefüggő, egymásra kölcsönösen ható jellegét: dogmatikai, tanító, megismerő, tanúságtevő, hithirdető, templomi, istentiszteleti (li-

³² A Kálvária-útról szóló ének szövege például hasonlóságot mutat néhány szentkép motívumával.

³³ Apokrif történeteket, exemplumokat a helyiek mindenek előtt a prédikációkból hallanak.

³⁴ Például a purgatóriumban lelkeket vigasztaló Mária-kép.

³⁵ KEK 2002. 326.

³⁶ Varga 1974. 455.

³⁷ S. Lackovits 1991. 48. Ld. még Barna 1987. 221.; Limbacher 2006. 225. A református templomok mennyezetfestéseinek tanító funkcióiról ld. Szacsavay 2006. , 2001.

turgikus), antropológiai, történelmi, honvédelmi, emlékeztető, közvetítő, családi (nemzetségi), gazdasági, iparművészeti, emocionális, imádkozási, csodatevő, esztétikai, irodalmi, teológiai.³⁸

A KÉPTISZTELET

A „kép és bálvány”-viszony kérdésében a helyi felnőttekkel folytatott beszélgetésekből három attitűd rajzolódik ki. Vannak, akik számára a képek részét képezik annak a vallási kultúrának, amibe beleszülettek, és fel sem merül bennük vallásuk egyes részleteinek a felülvizsgálása; az ő körükben az általam feszegetett probléma ismeretlen volt, és vélhetőleg az is maradt. Mások ószövetségi történetekkel példálózva tesznek különbséget a keresztény szentkép és a valódi bálványok (pl. az aranyborjú) között. Végül egy szűkebb réteg Krisztus kettős természetére hivatkozva – miszerint emberi természete megjeleníthetővé teszi a Fiúistent – nemcsak megengedettnek, de kötelezőnek véli az istenség ábrázolását, ami által a kultusz teljesebbé válik. Elmondták, hogy nem a képet, mint objektumot, hanem a képen megjelenített személyt, Istent imádják, illetőleg a szent közbenjárását kérik. Nem csak a képimádat problematikája, de a képek hitelességének a kérdése sem merül föl bennük. Értelmezésükben a kép nem a történelmi Mária-ábrázolás miatt fontos, hanem azért, mert az áhítat során hitbéli, szakrális tartalmat közvetítenek, éppen ezáltal nyer hitelességet a kép, és a benne megjelenített eszme, személy, istenség.

Magyarfaluban a szentképek döntően rituális, pedagógiai, esztétikai vagy egyszerű díszítő funkciót töltenek be.³⁹ Egy-egy szituációban funkcióhálózat is kialakulhat, ahol a funkciók egyike domináns szerepre juthat. A képek előtt történő imádkozás esetén egyértelmű a rituális funkció, ugyanakkor az sem mellékes, hogy ennek pedagógiai vonatkozású funkciója is lehet.

A képek funkcióinak számbavételekor fontos leszögezнем, hogy ebben a valláskultúrában a szentkép a személyes képmás, az imágó szerepét tölti be, aminél fogva kultuszképként tisztelik, ám nem állandó jelleggel, hanem adott esetben (vagy alapvetően). Az imágót az elbeszélés egészíti ki, amely az „olvasó néző” szeme elé tárja az üdvtörténet némely eseményét.⁴⁰ A képmás ebben a vallásban, szentelmény volta miatt közvetlenül Isten nevében „működik”. A képek szakralitása azokban a szimbolikus cselekvésekben (devóció, szakrális kommunikáció) nyilvánul meg, amellyel a hívő hozzájuk viszonyul. Ebben a viszonyban a tisztelet és a megvetés egyaránt érvényesülhet. „Helyettesi” minőségükben a képek demonstratív attitűd kifejezésére is alkalmasak. A képi kommunikáció többszintű és kétoldalú, hiszen a kép maga is üzenhet a hívőnek.⁴¹ A képek imágó jellegét igazolja a helyiek képekhez való sajátos viszonyulása is: megcsókolják, megsimogatják őket, eléjük térdelnek, személyes kéréssel fordulnak hozzájuk. Egybevág ez a jelenség azzal, amit Morgan az általa kutatott közösség interpretációiból kiindulva úgy fogalmazott meg, hogy a

³⁸ Lepahin 2001.

³⁹ Hosszú ideig csak az olajnyomatok megjelenését megelőző varrottasak, szöttesek majd a vallásos témájú olajnyomatok alkották a helyi lakásdíszítő eszköztárat.

⁴⁰ Ld. pl. az *Istoria Sacra* című bibliai szövegeket tartalmazó kiadvány illusztrációit.

⁴¹ A Mária-kép megelevenedéséről ld. Lengyel 2001. 150.

népi vallásosságban a Szent (Jézus) fizikai ábrázolásának a szándéka áthajlik, egybemosódik a Szent fizikai megjelenítésének, jelenvalóvá tételének a céljával.⁴²

Nem jellemző, de előfordul, hogy valamely szent nevét viselő személy beszerzi és kihelyezi otthonában a szentet ábrázoló képet (Ágnes, Damián). A védőszenttel való „személyes kapcsolatról”, és a képe előtt történő imádkozás gyakorlatával két személy esetében találkoztam.

A SZENTKÉPEK FUNKCIÓIRÓL

A képek szimbolikus erőt reprezentálnak, és ez az attitűd már gyermekkorban rögzül. Az olajnyomatoknak (akárcsak az illusztrált bibliáknak, vallásos ponyváknak) a vallásos nevelésben fontos szerepük van, hiszen a gyermekek a képek révén ismerik meg a vallás fő szimbólumait. Ez az élmény a vallásos identitás alapozásában is meghatározó.⁴³ A képek megalkotják a hitvilág lényének „elképzelhető”, „látható” társadalmát, megrajzolva egyszersmind a markáns hierarchiát is.⁴⁴ A didaktikus témák között nemcsak az egyes dogmák (pl. Szentháromság), erények (pl. imádkozó Kisjézus) vagy bűnök (pl. a gyóntatószékben eltérítő tevékenységet folytató Ördög) illusztrációi szerepelnek, hanem a bibliai történetek képi ábrázolásai is.

Az olajnyomatok szimbólumvilága a helyi vallás túlvilág-képét is meghatározza. Az álomban vagy „látomásban” megjelenő túlvilági lény felismerhetősége például a képekről már ismert attribútumai (szárnya, ruhája és fénye) révén történik.

A bibliai alakok, különösen a Máriát ábrázoló képek háttérét gyakran angyalok serege alkotja. A kompozíció az égi szféra dicső állapotát hivatott nyomatékosítani. Ezzel szemben a gonosz lelkek, démonok ijesztő külsejű állatbőr, láng, szarv, farok attribútumot kapnak, e jelek pedig a helyi pokolképzetek ismert szimbólumai közé tartoznak. Mind a jó, mind pedig a rossz angyalok ábrázolása bibliai és apokrif elbeszéléseken alapszik.

A vallásos képek népszerűsége a helyi vallásban minden bizonnyal mintaadó funkcióinak köszönhető, amelyek révén a hívő számára érthetővé teszik például a helyes vallásos magatartást, ill. megjelenítik a Szent és az ember (vallásilag) helyes viszonyának a modelljét. Ez utóbbira jó példa a „Jézus, a jó pásztor”-képtípus, amely az Isten emberhez való (oda)fordulásának a „prototípusát” fejezi ki, a paraszti gazdálkodásban élő népek, és a helyi közösség életéből merített motívumok által. Az isteni gondviselésről szóló beszélgetésekben ez a leggyakrabban „előhívott” kép. Az üdvösséget szerző, szenvedő Krisztus ezzel szemben inkább az emberi szenvedés vallásos értelmezésében nyújt követendő mintát.

Bizonyos képek, mint például a földi eseményeken túli képzeteket megjelenítő képek „elképzelhető” formába öntik az absztrakciót (dogmát), ezáltal a szakralitás laikus megértésére, elképzelhetőségére, közvetlenebbé tételére irányulnak. Ezek a képek a reális (földi) térben végbemenő történéseket téren kívülségbe helyezik (pl. a túlvilági tereket evilági szimbólumokkal ábrázolják). E képek esetében – amelyek a központi egyházi művészet által is meghaladott motívumvilágot jelenítenek meg – jóval erőteljesebb a narráció. A képek fotózása során többször előfordult, hogy csak

⁴² Morgan 1998. 26.

⁴³ Ld. Gazda 1991. 164.

⁴⁴ Ld. Morgan 1998. 2. 140-141.

az ilyen jellegű képekhez fűztek magyarázatot. A misztérium(ok), dogmák képi megjelenítésére tett kísérlet a teológiai, fogalmi szintű eljárásokhoz hasonló kísérletezések. Mint ilyen, sokkal inkább öncélú vallásos szokás, semmint bizonyosságszerző vállalkozás. A túlvilággal, halottakkal kapcsolatos álmok és elbeszélések (képi) motívumai között részben a (földi) valóságból, részben az egyházi ikonográfiából merített attribútumok, toposzok szerepelnek. Az álomban megjelenő Mária hosszú, égszínkék lepelben, fején koronával nem más, mint az otthonok falán lógó, a templom oltárán is látható Mária-ábrázolás mentális változata.⁴⁵ E képi megfeleltetés elképzelhetővé teszi, sőt valóságérzetet kölcsönöz az olykor kinyilatkoztatás erejű álom-élménynek. Az egymásnak megfelelő, két dimenzióban tapasztalt élmény a hit egyfajta igazolását is nyújtja, hiszen az álombeli események evilági terekhez való kötése, lokalizálása, a két világ összekapcsolási szándéka érzékelhető törekvés. A felszentelt képek – a hozzájuk kapcsolódó képzetek szerint – „karizmatikus” tulajdonságok birtokában vannak. Az érdemi, racionális vitával megoldhatatlannak tűnő családi konfliktusok esetén a kép, mint „szemmel és füllel” rendelkező valóság jelenik meg, funkcionál.

A történelem során – a képrombolás (8. század), és a reformáció (16. század) idején különösen is – a képek a hit anyagi szimbólumai, s mint ilyen, a vallási tradícióban a kontinuitás, a vallásos identitás meghatározó jelei voltak,⁴⁶ ami napjaink magyarfalusi gyakorlatában is megjelenik. A helyi ikonográfia számos elemében különbözik a vele érintkező szomszédos ortodox ikonvilágtól. Az ortodox képek motívumvilága, arany- és fényszimbolikája jóval színesebb és gazdagabb. A magyarfalusiak – bár nem vonják kétségbe a sajátjuktól eltérő képek szakrális jellegét – otthonaikban nem, vagy nagyon ritkán helyeznek ki ortodox ikont.

KÉP ÉS MEMÓRIA

A keresztény kultúrában az ikonográfia a folytonosság – de nem a változatlanosság – egyik megjelenítője. A mindenkori hívő számára azt a bizonyosságot nyújtja, hogy a tegnap és a ma valláskultúrája hasonló eszközöket ismer és használ. A képek további egyedi funkciója éppen ezért az emlékezéshez kapcsolódik. Magyarfalu vallási életében azt tapasztaltam, hogy a vallásos képeknek szerepe van a vallásos ismeretek hagyományozásában és a képi emlékezés továbbadásában is. Ebben az emlékezést bonyolító folyamatban a képek, az egyén számára szemmel látható formában megjelenített, képpé fordított „elbeszélést” is jelentenek. Talán ezzel magyarázható a „Mária a gyermek Jézussal”-kép, vagy a „Keresztre feszített Krisztus”-t, valamint a különböző erényeket megjelenítő szenteket ábrázoló képek nagyszámú elterjedése. Ezek a képek a gondviselésre, a megváltásra és a szentek egy-egy attribútumába sűrített erényekre emlékeztetnek.

A képek kettős irányban fejtenek ki emlékező vagy emlékeztető hatást. Egy részük a bibliai eseményeket megjelenítő, retrospektív jellegű hatást vált ki, míg a másik részük a jövőre orientált, prospektív jellegűt, azaz az ígéretek beteljesülését

⁴⁵ Egyik tanulmányában Lengyel Ágnes megjegyzi, hogy a paraszti vízióban megjelenő képek gyakran hasonlítanak a ponyvafüzetek illusztrációira. Lengyel 2006. 216.

⁴⁶ Belting 2000. 2.

jeleníti meg.⁴⁷ Ez utóbbiak, minthogy két alternatívát fogalmaznak meg, vagyis az elrettentő kárhozat látványát, illetőleg a dicsőséges mennyországot, a vallásosság didaktikai segédeszközei közé is tartoznak.

A mindennapok vallásosságában az egyéb szentelményekhez (virág, víz, gyertya stb.) képest a szentképekkel való interakció ritkább, és a többi szent tárgy használatához hasonlóan szituációfüggő. Az egyén vagy a család életében többségben periférián álló szentképek adott esetben a vallásgyakorlat középpontjába kerülhetnek. Kortól és társadalmi státustól függetlenül, krízisek esetén felerősödik a szentképek előtt történő imádkozás gyakorlata. Az emberélet-fordulók rítusai mellett⁴⁸ – különösen a kisméretű, pénztárcában, személyi igazolványban, zsebben hordozott, párna alá helyezett képek esetében mondható ez általánosan, illetőleg azokban a kritikus helyzetekben (pl. kórházi vizsgálat, hosszú utazás), amikor az érintettek magukkal visznek valamilyen szentképet (leggyakrabban szent Antal képét) vagy valamilyen szentelményt (leggyakrabban rózsafüzért vagy barkát).⁴⁹

AZ OLAJNYOMATOK ÉLETE

A képnyelv retorikája a változó társadalommal együtt változik. Az írásbeliség térnyerése a képi ábrázolások jelentőségét valamelyest háttérbe szorította, mindazonáltal a vallási életben betöltött szerepük továbbra is meghatározó. Bár a modernizálódó lakberendezés az esztétikai ízlésre, valamint a gazdasági presztízs megjelenítésére nagyobb hangsúlyt fektet, Magyarfaluban a reprezentatív tárgyak közt ma is kíváncsú a vallásos tárgyak jelenléte, bár a hozzájuk való viszonyulás valamelyest módosult. E jelenség mögött csak fenntartással feltételezhető csökkenő vallásosság, vagy a szekularizáció elterjedése. Az egykori (színesebb) vallásos kultúra háttérbe szorulása vélhetően azzal áll összefüggésben, hogy a helyiek vallásossága jelentős mértékben kimerülni látszik a plébános által vezetett kultuszokon való részvétellel. Ennek egyszerű gyakorlati okai is vannak: az önellátásra termelő helyi parasztok számára a munka minden egyéb tevékenységgel szemben prioritást élvez. Az olvasáskultúra elterjedése valamelyest felszámolta a vallásos cselekmény kizárólagosságát, „relativizálta” a szakrális tér (templom), a pap meghatározó szerepét a vallásos élmény megszerzésében és átélésében. Gyakorlatilag nincs az a központi hivatalos kultuszforma, amit a moldvai katolikus egyház különböző nyomtatványok formájába ne adott volna közre. A liturgia, a liturgikus, paraliturgikus szertartások, imák otthon, betegágyon, pihenés közben, mindenki által olvashatók, s e két aktus (vallásilag) ma már egyenlő értékű.

Napjainkban a vallásos formák átalakulásának lehetünk tanúi, az egyházi, templomi vallásos cselekvések olvasás útján terjednek.

---

⁴⁷ Ld. Belting 2000. 10.

⁴⁸ Ld. Barna 1987. 232.

⁴⁹ Morgan idéz egy amerikai asszonyt, aki Szaúd-Arábiai útja során az ott lakó „sötét szellemek” elleni védekezésképpen magával vitte a Krisztus arcát ábrázoló ikont. Morgan 1998. 159.

A vizsgált település vallásában, a hívők világképe szerint, a szentkép olyan képmás, amely a transzcendens világot jeleníti meg. A szentkép: szentelmény s így óvó-védő funkciója is van, a hívő és a Szent között közvetítő tárgy. Jelentős szerepet tölt be a vallásos szocializáció folyamatában. A szentkép-ábrázolások motívumvilága meghatározza a túlvilágról való gondolkodást, illetőleg építő elemeit képezi a halottakkal, a túlvilággal és a túlvilági lényekkel kapcsolatos álmoknak is. A legnagyobb számban előforduló Mária ábrázolások jelzik, hogy a Mária-kultusz a helyi vallás egyik központi részét alkotja.

A magyarfalusi (és moldvai) vallásos olajnyomatok mind formai, mind tartalmi tekintetben beilleszkednek a Kárpát-medencei, ill. nyugati katolikus olajnyomatok rendszerébe.⁵⁰ Úgy tűnik, a helyi ikonográfia az egyetemes keresztény kultúrához tartozó kötelékként is értékelhető.

IRODALOM

BARNA Gábor

1987 A szakrális környezet tárgyai Kunszentmártonban, in: DANKÓ Imre – KÜLLÖS Imola szerk. *Vallási Néprajz* 3. ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 218–233.

2001 A világ megszerkesztése. Szimbolikus és valós világok, in: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BERECSI Ibolya szerk. *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. A Magyar Néprajzi Társaság, Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 693–710.

BARNA Gábor szerk.

2006 *Kép, képmás, kultusz*. Néprajz és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

BARTHA Elek

1991 A népi vallásosság, in: GESZTELYI Tamás szerk. *Egyházak és vallások a mai Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 188–201.

1993 *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*. Ethnica, Debrecen.

2000 A szakrális tér koncepciói az ezredforduló folklorisztikájában, in: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BERECSI Ibolya szerk. *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. A Magyar Néprajzi Társaság, Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 505–521.

BELTING, Hans

2000 *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Balassi Kiadó, Budapest.

BÓNA László

2001 Kép, in: DIÓS István főszerk. *Magyar Katolikus Lexikon VI*. Szent István Társulat, Budapest, 521.

⁵⁰ Ld. pl. Barna 2001. 245–247.; K. Csilléry 1991. 30–43.; Gazda 1991. 163.; S. Lackovits 1991. 46.; Mohay 2004. 30–34.; Morgan 1998.; Pócs 2007. 388–407.; Varga 1980. 116–117. 1981. 64–65. stb. Tüskés–Knapp szerzőpáros a vallásos ponyvairódalom illusztrációiban felfedezett azonosságot, hasonlóságot azzal magyarázza, hogy „a metszetek leggyakrabban olyan témákat ábrázolnak, amelyek templomok és búcsújáróhelyek műalkotásain – freskókon, táblaképeken, szobrokon és domborműveken – mindenütt láthatók voltak”. Tüskés–Knapp 1993. 159.

- BURCKARDT, Titus,
 2000 A keresztény művésze alapjai, in: BURCKARDT, Titus szerk. *A szakrális művészet lényegéről a világvallások tükrében*. Arcticus Kiadó, Budapest, 39–73.
- K. CSILLÉRY Klára
 1991 Képek a szentsarokban, in: S. LACKOVITS Emőke szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. VEAB Néprajzi Munkabizottság, Caritas Transsylvania, Veszprém, 30–43.
- D. TÖRÖK Zsuzsa
 1990 Kultúra és szakralitás a moldvai csángóknál. *Szociológia* 3–4. 223–236.
- ENTZ Géza
 2001 Képtisztelet, in: DIÓS István főszerk. *Magyar Katolikus Lexikon VI*. Szent István Társulat, Budapest, 532–533.
- GAZDA Klára
 1991 Vallásos élet, vallásos nevelkedés Eszteleken, in: S. LACKOVITS Emőke szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. VEAB Néprajzi Munkabizottság, Caritas Transsylvania, Veszprém, 159–177.
- GUREVICS, Aron J.
 1974 *A középkori ember világképe*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- IANCU Laura
 2007 A fotográfia és változó hagyománya a moldvai Magyarfaluban, in: SZEMERKÉNYI Ágnes szerk. *Folklor és vizuális kultúra*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 411–422.
- KEK
 2002 *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Szent István Társulat, Budapest.
- S. LACKOVITS Emőke
 1991 Vallásos ábrázolások és feliratok a Közép-Dunántúli paraszti kultúrában, in: S. LACKOVITS Emőke szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. VEAB Néprajzi Munkabizottság, Caritas Transsylvania, Veszprém, 44–66.
- LENGYEL Ágnes
 2006 A 19. század második felében megjelent vallásos ponyvanyomtatványok illusztrációiról, in: BARNÁ Gábor szerk. *Kép, képmás, kultusz*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 211–218.
 2001 Szűz Mária alakja a vallásos ponyvairodalomban, in: BARNÁ Gábor szerk. *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 136–151.
- LEPAHIN, Valerij
 2001 *Az ikon funkciói. Az ikon szerepe az egyházi, társadalmi életben és a mindennapokban*. Szlav Történeti és Filológiai Társaság, Szombathely.
- LIMBACHER Gábor
 2006 Kép, képmás, kultusz a Palócföldön, in: BARNÁ Gábor szerk. *Kép, képmás, kultusz*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 219–231.
- MOHAY Tamás
 2004 Szentképek a falon: hagyományok és nemzedékek, in: ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona szerk. *Az idő rostájában III. Tanulmányok Vargyas Lajos születésnapjára*, L'Harmattan, Budapest, 7–32.
- MORGAN, David
 1998 *Visual piety. A history and theory of popular religious images*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London.
- POZSONY Ferenc
 1997 Vallásos tárgyak egy moldvai csángó család környezetében, in: S. LACKOVITS Emőke szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II*. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém–Debrecen, 174–180.

PÓCS Éva

- 2007 Kultusz, emlékezet, dekoráció. A házbelső díszítése Gyimesközépleken, in: SZE-MERKÉNYI Ágnes szerk. *Folklór és vizuális kultúra*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 382–410.

RÉAU, Louis

- 1986 Az ikonográfia meghatározása és alkalmazásai, in: PÁL József szerk. *Ikonológia és műértelelmzés*. JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 267–290.

SEIBERT, Jutta szerk.

- 1986 *A keresztény művészet lexikona*. Corvina, Budapest.

SZACSVAY Éva

- 2002 Hang, szöveg, kép: a kommunikáció változásai a templombelsők dekorációinak példáján. „Alfabetizáció az újkori Magyarországon” c. konferencia előadásai. *Acta Papensia* 2. 1–2. 183–199.

- 2006 Program és tanítás a református templomok mennyezetfestésein. A „hasznos vagy tartalmas” dekoráció, in: BARNA Gábor szerk. *Kép, képmás, kultusz*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 258–281.

SZŐKE Anna

- 2006 Írott és képi azonosítók. A képkultusz szerepe a Versec környéki magyarság fennmaradásában, in: BARNA Gábor szerk. *Kép, képmás, kultusz*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 146–160.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

- 1993 Illusztrációk a 18. századi vallásos ponyvairodalomban. *Néprajzi Értesítő* LXXV. 143–162.

VARGA Zsuzsa

- 1974 Népi funkciójú képek és szobrok kutatásáról. *Ethnographia* LXXXV. 2–3. 454–465.
1980 Kegykép, in: ORTUTAY Gyula szerk. *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 116–117.
1981 Nyomat, in: ORTUTAY Gyula szerk. *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 64–65.

VÁRNAGY Antal

- 1995 *Liturgika*. Lämpás Kiadó, Abaliget.

VEREBÉLYI Kincső

- 1993a *A hagyomány képei*. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen.
1993b A Mária-házak stílusa. *Néprajzi Értesítő* LXXXV. 169–179.

WIEBEL-FANDERL, Olivia

- 1997 A vallásos képek és a vallásos nyelv ambivalenciája: az eleven és a merev imagináció közti hit képivé és nyelvivé válása, in: BARNA Gábor szerk. *Folklorisztikai Olvasmányok*. JATE–BTK Néprajzi Tanszék, Szeged, 75–87.